יסודו ומקורו של יום מיתת האב והאם מדי שנה בשנה

מאת אברהם האפפער - וועספרעם

הלכה קבועה שחיים או צריך אדם להתענות תענית גמור אי קצת .
תענית, דהיינו לנהונ מנהג התאכלות שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין
ביום שמת כו אביו או אמו ככל שנה ושנה. לא מצאנו לא במשנה ולא
בגמרא, אבל איתא ברייתא אחת והובאה בש"ם ככלי כג' מקומות אישר ממנה
גוכל לדייק הימב בכירור נכון וגמור שכבר בימי התנאים נהגו להתענות מדי
שנה בשנה ביום שמת בו האב אי האם וגם כימיהם לא היה מנהג זה מחדשים
מקרוב באו, אלא מנהג ישן גושן נהרא ונהרא ופישמא. וגם אם לכאורה
בהבמה ראשונה לא נראה יותר מכרייתא רק שלא אכלו בשר ולא שתו יין
בכל שנה ושנה ביום שמתו בו האב והאם, מים אעמיק במים אדירים ולפי
מעט ידיעתי אבקש לברר בס"ד בהוכחה גמורה שדרכם ומנהנם היה להתענות
תענית גמור ביום שמת בו האב או האם ככל שתא ושתא ומנהג ישראל
תורה הוא. וגם אם הברייתא לא חזכירה האם רק האב, מ"ם השוח הכתוב אב
ואם בין לענין כבוד ובין לענין מורא, כידוע ליודעי ספר מה שאמר הספרא
בריש פרשת קרושים האכ קודם לאם ככל מקום, יכול שכבוד האב עודה על
ברים פרשת ת"ל איש אמו ואביו תיראו מלמד ששניהם שקולים.

הברייתא הזאת איתא כנדרים ייב ע"א ושם י"ד ע"א ובשבועות כ" ע"א ואיירי לענין התפסת הנדר, וזה לשונה כנדרים י"ב: איזהו איסר האמור בתורה (כלומר רכתיב בכמדבר ל" לכל שבועת איסר דמשמע שיהא נודר בדבר שנאסר לכך, רש"י) אמר הרני שלא אוכל בשר ושלא אשתה יין כיום שמת בו אביו כיום שמת בו רבו כיום שנהרג בו גדליה בן אחיקם כיום שראיתי בו אביו כחורבנה ועלה אמר שמואל והוא שנדר באותו היום.

מברייתא זאת מוכח עד כאן לעינים, שמנהג ישראל היה בימים קדמוניות בימי התנאים ונראה שגם קודם לכן, שהרי נשנה בחד דרא עם צום גדליה אשר הוקבע לתענית צבור על ידי נביאים, שנמנעו מלאכול בישר ולישתות יין בכל שנה ושנה ביום מיתת האב והאם וזאת היתה התאבלותם כי מנהג התאבלות היתה זאת, כדקתני במתניתין בתענית כ"ו ע"ב, ערב תשעה כאב לא יאכל אדם שני תבישילין לא יאכל בשר ולא ישתה יין, ואין לדחות ולומר לא יאכל אדם שני תבישילין לא יאכל בישר ולא ישתה יין, ואין לדחות ולומר

ישיום שמת כו אביו הגשנה כאן בכרייתא הוא יום מיתת האכ ממש ואיירי ישנדר על אותו יום ואסר על עצמו בנדר אכילת כשר וישתיית יין ולא יום מיתת האכ והאם מדי שנה בשנה הוא וביום שמת בו אכיו ממש בו מתפים גדרו שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין ביום הזה כמו ביום ההוא כי אעים שבאותו יום אסור מדינא לאכול כשר ולשתות יין כדתניא במתניתא במועד קמן כ"ב ע"ב מי שמתו מומל לפניו אינו אוכל כשר ואינו שותה יין ואם אין לו שהות לאכול סעידת הבראה מבעוד יום אסור עד הלילה, מימ יוכל לנדור על אותו יום שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין כי אכילת בשר ושתיית יין בימי אניגותו אינו רק מדבריהם והל עליו הנדר כל כך שיוכל להתפים בו נדר אחר והוי מתפים כדבר הנדור ולא בדבר האסיר, כדאמר רבא בישבועות כ׳ ע״ב, יום שנהרג בו גדליה בן אחיקם אצמריך ליה דהייל עליו הגדר כיון שהוא מדרבנן כלומר מדברי הנביאים ולא מן התורה כמו שפירש רבנו יצחק שם בתוםפות בד״ה דכי לא נדר וכוי דאי הוי דאורייתא נפי הייל עליה פ״ם דבר אחר שתולה בו לא איקרי נדר בדבר הנדור וא"כ מנא ידעינן דיום שמת בו אביו הנשנה בכרייתא יום שמת כו אביו או אמו בשנים הכאות הוא, דילמא יום שמת בו אביו ממש הוא ועל זה נדר ובו מתפים נדרו.

אבל כל זה אינו שבנדרים י״ב מוכח ברור מנמרא גופא שיום זה הנשנה בברייתא יום מיתת האב והאם מדי שנה בשנה הוא, שהרי הקשה תלמודא על שמואל הכי דמי לאו כגון דקא כחד בשבא דמית ביה אבוה ואע״ג דאיכא שובא חד בשבא דהית ביה מתפים כלומר מובא חד בשבא דהתירא וקתני אסור, ש״מ בעיקר הוא מתפים כלומר ביום שמת בו אביו ממש ומשני תלמודא דשמואל הכי אתמר והוא שנדר ובא מאותו היום ואילך ופירשו שם בתוספות בד״ה לאו כגון דקאי וכו׳ והכי פירושם ולאו דוקא נקט באחד בשבת דאין דבר תלוי כ״א ככך וכך לחודש כמו שהיה יום שמת בו אביו אפילו לא יהיה אותו היום בחד בשבת וקס״ד שאינו נודר אלא אותו יום בלבד ולא אחרינא ומשני שנדר מאותו היום ואילך כל השנים שאחרי כן, עכ״ל בקיצור.

וכתב הרמכ"ן כהלכותיו על מסכת נדרים המוכאות עם הלכותיו של רב אלפסי בריש פרס כ' ואע"ג דבעיין לא איפשימא הכא בדוכתא (כלומר בעיא דרמי בר חמא אי בעיקרא קא מתפים או בהתירא קא מתפים) מסקנא במסכת נזירות דבסופא מיתפים וסוגיין גמי בשבועות מייתי לה להא דשמואל כדמתרץ לה הכא שנדר ובא מאותו היום והכי גמי פסקה רבנו הגדול (כלומר הרייף) בהלכותיו וגם הגימוסי יוסף בפירושיו על הרמב"ן שם כתב כי הגמרא דחי מדשמואל והוא שנדר ובא מאותו היום, כלומר שנדר מאותו יום ואילך לדורות לעצמו דהשתא ליכא חד בשבת דהיתרא ואע"ג דדרך דחייה מססינן לה הכי מ"מ מסקנא במסכת נזירות דבהתירא קא מתפים (כלומר בסופא דבכעיא דרמי בר חמא בהתירא הוא בסיפא) והכי גמי פסק רבנו אלפסי ז"ל עכ"ל.

והשתא דאסיקנא דמסקנא דתלמודא בנזיר כ' ע"א היא דלא אמרינן בעיקרא קא מתפים אלא במופא, גם מימרא דשמואל בנדרים וכשבועות לאו דחייה היא אלא מסקנא והלכה קבועה היא רבסופא מתפים ואיפישימא בעיא דרמי בר חמי בגדרים י״א ע״ב ולפי זה יום שמת בו אביו דתניא במתניתא יום שמת בו אביו בשנים אחרות הוא ולפיכך גדרו שתלה בו הוי גדר דאשר על עצמו יום זה בגדר בכל שנה ושנה והוי מתפים באיטורא דליכא בינתים יומא דהתירא ואי הברייתא איירי מיום שמת בו ממש ולאחר כמה שנים גדר ותלה בו לא הוי גדרו גדר דאיכא בינייהו כמה יומי דהתירא ומתפים בסופא דהיינו בהתירא הוא.

מכל זה מוכח כהדיא ישדרכם ומנהנם היה להתענות ולהתאכל ככל שנה ושנה כיום שמת בו האכ והאם גם בימי התנאים וקודם לכן, כי גם ישמואל חי כחצי השני של מאה שנית ובחצי הראשון של מאה ישליישית וקיימו את המנהג חזה לאחר כמה מאות שנה גם כימי קדמאי, כי הרא"יש בפירושיו בנדרים י"ב (לאו בהלכותיו) אמר אורחא דמילתא להצטער כיום שמת בו אביו או רבו, עכ"ל. ובודאי זה כישנים האחרות הוא כי באותו יום שמת בו אביו או אמו ממש לאו אורחא דמילתא הוא אלא ייש לו צער גדול חם מאוד בוער כאש נחלת בלכו והכי משמע מרץ שכתב בפירושיו בנדרים י"ד ע"א בד"ה מתבעי וכו׳ מילתא אחריתא אתא לאישמעינן דמתפים בימים ישאפילו בלא נדר לא היה אוכל בהם בישר כיון דמים דמשום נדר גם כן הם נאסרים עליו כי מתפים בהו חייל נדרא והיינו יום ישמת בו אביו ויום ישמת בו רבו ראפילו בלא נדר מישום צעריה לא אכיל בהו בישרא וישתי המרא עכ"ל. ריש פרק ב׳ דנדרים כתב כיום ישמת בו אכיו נקט הכי מישום דררך העולם בריש פרק ב׳ דנדרים כתב כיום ישמת בו אכיו נקט הכי מישום דררך העולם בריש פרק ב׳ דנדרים כתב כיום ישמת בו אכיו נקט הכי מישום דררך העולם בריש פרק ב׳ דנדרים כתב כיום ישמת בו אכיו נקט הכי מישום דררך העולם להצמער ולהתענות בהם, עכ"ל.

וגם משכועות כ׳ ע״א גראה ברור ישיום ישמת כו אכיו דנקט במתניתא הוא יום שמת כו אביו או אמו בשנים הבאות. כי שם מביא תלמודא הברייתא ומימרא רשמואל רשייך עליה ואותיב ליה לרבא ממתניתא בשלמא לאביי מדמתפים בנדר נדר, מתפים בשבועה שבועה, אלא לרכא קשיא ופירש רש׳י בקס״ד דרבא והוא מסקנא לאביי וזה לישונו: כיום ישמת בו אביו כאישר אסרתי עלי בשר ביום שמת כו אכא לעולם והוא שנדר וכא מאותו היום שקבל עליו כבר נדר שלא יאכל בשר ביום שמת בו לעולם וכן יום שמת בו פלוני וכן יום שנהרג בו גדליה עכ״ל. וגם אם רבא חולק עליו וסמתרץ הכרייתא כדרך אחרת, שהמתניתא אתא לאשמעינן שאינו חייב בנדר אא״כ סירשהו, כלומר דלא סגי שאמר הרי עלי יום זה כיום שמת בו אבא אלא צריך לומר הרי עלי שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין יום זה כיום שמת אבא. מ״ם לא סליג על אביי לעגין מתפים בנדר דהוי נדר דהיא משנה ערוכה בגזיר כמו שכתבו התוספות ישם עיב בריה אלא לרבא קשיא וכוי. והרמביין בהלכותיו המובאות עם הרי"ף בנדרים רייש פרק ב' האריך ביותר כראייות חמורות דרכא סבירא ליה דהמתפים כנדר הוי נדר רק סכר שמכרייתא זאת אין . להוכיח זאת אכל אם פירש הגדר ותלאו צריר להתפים בדבר הגידר כמו

שכתב רש"י כאן. והרץ בפירושיו על הרייף בשבועות כתב שאם פירשו ותלאו בדבר האסור לא הוי נדר עכ"ל. והוא הדין אמרינן אנן דאם פירשו ותלאו ביום שמת בו אכא סברת רבא ג'כ כאביי דהוא יום מיתת אבא לעולם כמו ישפירש רש"י לאביי דבסופא הוא מתפים והרייף בעצמו מעיד עליו כי כך סברת רבא כי הוא פסק לפי מסקנת הנמרא בנזיר דבסופא הוא מתפים והביא כאן בישבועות הברייתא עם מימרא דרבא ולפי זה פסק כמותו ואם רכא סבירא ליה דבעיקרא קא מתפים אם כן לסתרי הלכתא דרי"ף אהלכתא. אלא ודאי רבא לא פליג או לכל הפחות אין לברר סברתו לא לצד זה ולא לצד זה ודא רבא לפי כל זה מסקנא דתלמורא בנזיר שבסופא הוא מתפים כמו שבתב לפי כל זה מסקנא דתלמורא בנזיר שבסופא הוא מתפים כמו שבתב

הרמב"ן והנימוקי יוסף ואיפישימא בעיא דרמי כר חמי ומוכרחים אנו לומר שזה מסקנא דשמואל בנדרים וכשבועות וכן מסיק אביי וגם רכא לא סליג או אין להוכיח סברתו. וכן פסק הרייף וכן פיריטו הברייתא רשיי ותוספות והראיים והרבב"ן והר"ן והנימוקי יוסף שהכאתי דבריהם שיום שמת בו אבא דברייתא הוא בשנים הכאות דבסופא הוא מתפיס, רק אחד המיוחד האדיר שבאדירים הנשר הגדול מרנא משה בר מיימון הלך בדרך לבדו וסבר דבעיקרא קא מתפיס וכן פסק במשנה תורה בהלכות נדרים פרק ג' הלכה הי. הרי שמת אביו או רבו היום ונדר שיצום אותו היום וצם ולאחר שנים אמר הרי יום עליו כיום שמת בו אביו או רבו הרי זה אסור לאכול בו כלום עכ״ל. וכיון שנדר להתענות בו ביום שמת בו אביו ולאחר כמה שנים נדר להתענות יום אחד ותלה נדרו באותו היום שמת כו אכיו מפילא הוו בינייהו מוכא יומא דהתירא כאותן השנים שלא התענה ביום שמת כו אביו ואאפ״כ חל נדרו א״כ סבירא ליה להרמכ״ם דבעיקרא קא מתפים ותימה גדולה עליו למה פסק נגד מסקנא דסתם תלמודא בנזיר ואם נם הרדב"ז בעצמו כתב בפירושיו על הרמב"ם שם דהיינו הך דרבא ודשמואל במחילת כבוד קרשו אין הדין עמו כי מסקנא דשמואל בגדרים ובשבועות שנדר מאותו היום ואילך כלומר בשנים הבאות ומסקנא דמסכת גזיר מעיד שהלכה היא זאת ולרבא אין הכרע אבל נוטה לצד זה וכסופא קא מתפים דלא סליג על אכיי דגם לרכא סבירא ליה מתפים בגדר נדר ולרישב״א בפירושיו על הרמב"ן במסכת נדרים גם מתפים בשבועה שבועה סבירא ליה רק בידות השבועות חולק על אכיי. ותמהני עוד יותר על הרמב"ם שפסק שם בהלכות נדרים פרק די הלכה מי רכסופא קא מתפים ואלו הם דבריו: מי שנדר ושמע חבירו ואמר ואני ושמע שלישי ואמר ואני ונשאל הראשון על גדרו והותר. הותרו כולן. נשאל האחרון והותר, האחרון מותר וכולן אסורין. מזה נראה ברור שהרמב"ם פסק כמסקנה דתלמודא בנזיר ב"א ע"א דחד בחברא מתפים דהוא בסופא ולא כקמא דהוא בעיקרא וסותר את עצמו.

מכל זה למדנו שכל אמוראי וקדמאי לבר מהרמב"ם סכרו דכסופא קא מתפים ובהתרת גדרים גם הרמב"ם מסכים עמם לפי זה מה ששנו בברייתא יום שמת בו אביו הוא יום מיתת האב והאם מדי שנה בשנה שדרכם ומנהגם היה להתענות ולהתאבל בימים האלה אף בימים קדמוניות בימי התנאים שהרי נשנה עם צום גדליה שהוא מדברי קבלה כי מקרא הוא בזכריה צום השביעי שהוא יום שנהרג בו גדליה בן אחיקם.

ולפי חולשת ידיעתי נראה לי ברור שלא בלבד שלא אכלו בשר ושלא שתו יין בימים האלה אלא התענו תענית גמור ופששא דמתניתא כך היא: הרי עלי שלא אוכל כשר ושלא אשתה יין יום זה כיום שפת כו אבא שלא אוכל בו כלום, שתרי נשנה שם שנדר גם על צום גדליה וחל עליו הגדר כל כך שיוכל להתפים כו גדר אחר כיון שהוא אינו כן התורה כדכתיכנא לעיל ועל צום גדליה ודאי לא נדר שלא יאכל בו בשר ושלא ישתה בו יין אלא נדר שיתענה תענית נפור כפו שפתענים תענית צבור. ואין לדהות פפה שאפר רי ירמיה בר אבא במסכת תענית י"א ע"ב אין תענית צבור בככל אלא תשעה בלבד, שהרי פירש רשי שם שהוא לענין איסורי חומרי תענית דלא הוי מתענין מבעוד יום ומותרין בגעילת הסנדל אבל לא אכלו ולא שתו. ואם תאמר שהרי רי פפא אמר רצו מתענין רצו אין מתענין במסכת ראש השנה יח ע ב וצום גדליה בכלל אלו, יש לנו הוכחה גדולה אהרת מירושלמי שהביא הרמב: בהלכותיו המוכאות עם הלכותיו של הרי״ה בריש פרק כ׳ דגדרים ושם נוסח הברייתא כך היא: איזה איסר האמור בתורה האומר הרי עלי ככר זה כיום שמת בן אבא ומזה ראינו שנם להם לא אבלו ביום שמת בן האב והאם נם בשנים הבאות.

וגם בהלכות הראשונים והאחרונים נפצא שגפשם בימיהם המנהג להתענות ולהתאבל ביום שמת בו האכ והאם בכל שנה ושנה, שהרא"ש בהלכותיו במסכת תענית י"כ בפסק מ"ז כתב דיש חילוק לענין שלוה אדם תעניתו ופורע בין אם קבל עליו להתענות יום זה ליום סתם דהכי פירושו יום זה היינו דיום זה סבוע לו להתענות תמיד כגון שמת בו אביו וכיוצא בו ייום סתם היינו שקבל עליו להתענות יום אהד, וכן כתב בגו רבגו יעקב במור אורח חיים סימן תקס"ה אם יש לו יום ידוע להתענות כגון יום שמת בו אביו או רבו אין יכול ללותו ולפרעו, ובית יוסף כתב במור יורה דעה בהלכות אבלות סוף סימן שע"ו שהכל בו כתב בשם הר"ם נ"ע (הוא מהר"ם בר ברוך) שמצוה להתענות כיום שמת בו אביו או רבו, והמחבר כתב באורח היים בהלכות תענית סימן תקם ה סעיף ז" ח" ומ" דיני יום שמת בו האב והאם בכל שנה ושנה וברמ"א נמצאו דינים לענין זה בכמה וכמה מקומות.

גם לומר סדיש ביום זה הוא מנהג ישן והמגן אברהם בהלכות תפלה בסימן קל"ב ס"ה ב" כתב בשם רבנו מאיר מראמהענבורג שהי"צ יש לו כל הקרישים של אותו יום אפילו קדיש של פרקים ושל שיר השירים ושל רות עכ"ל. ולהדליק נר נשמה גם כן לא מחדישים מקרוב באו, שהרמ"א כתב בהלכות י"כ סימן ת"ר ס" ד" בשם הכל בו שעושין ביום הכפורים גר נשמה לאביו ולאמו. ובודאי גם ביום שמת בו אביו או אמו הדליק כל אחד ואחד גר נשמה. כל זה כתבתי יען שמכתב עתי אחד הגראה משבוע לשבוע פה בארין הונגריאה ונכתב בשפת הארין כתב לפני איזה ירחים שרבני אנגליאה היו אומרים שיום שמת בו האב או האם מדי שנה בשנה לא נזכר בשום מקום לא בתלמוד ואף לא בקדמאי וגם הרב המהבר שלחן ערוך אישר חי במאה הישיש עשרה לא ידע ממנו כלום כי לא הזכירו אף לא פעם אחת, ואני לא ראיתי דבריהם רק מה שכתב מכתב עתי הנ"ל ואם הכותב שם הבין את דבריהם אז שגגה שיצאה מלפני השלים היא כי ברייתא ערוכה היא ושמואל שהיה מן האמוראים הראשונים אמר שנדר מאותו היום ואילך ומן קדמאי גראה ברור שמאז ומקדם מנהג ישראל הוא להתענות ולהתאבל על האב ועל האם מדי שנה בישנה ביום שהלכו לעולמם ולא מן המאה הישים או השבע עשרה הוא, ומעולם קיימו בישראל מה שאמרו רבותינו כבד את אביך ואת אמך כבדם בהייהם ובמותם ומכבדים את האבות לאחר שהלכו לעלמא דסישום. וזכותם יגן עלינו ועל כל כל ישראל א"ם.